

İbn Kesir Tefsiri'nde Şiirle İstişhâd

Melek ALTINTAŞ YILMAZ*

Öz

İbn Kesir tefsirine modern bir ayrım olan rivâyet-dirâyet tefsirleri sınıflandırmasında rivâyet tefsiri tanımlamasıyla ayrı bir önem atfedilmektedir. Ancak İbn Kesir tefsirinde, bu sınıflandırma açısından dirâyet unsuru olarak görülen Şiirle istişhâda yoğun olarak başvurulduğu görölmektedir. Buradan hareketle çalışmamızın amacı; İbn Kesir tefsirinin Şiirle istişhâd yönünü ortaya koymaktır. Bu doğrultuda makalede; Şiirle istişhâdın hangi alanlarda ve nasıl uygulandığı örnekler üzerinden gösterilerek tefsirin, Şiirle istişhâd açısından sahip olduğu zengin birikim ve muhtevaya dikkat çekilmektedir. Çalışmada yer verilen Şiirle istişhâd örnekleri çerçevesinde; Taberî ve İbn Kesir'in, çoğu kez, aynı âyetin tefsirinde aynı şevâhidi kullanması; Taberî tefsirinin, Şiirle istişhâd açısından bu tefsirin önemli bir kaynağı olduğu fikrine götürmüştür. Örneklerin bir kısmında; İbn Kesir'in, şevâhidi, yer aldıkları birincil kaynaklardan değil de yapılan açıklamalar birebir örtüşecek şekilde Taberî tefsirinden doğrudan nakletmesi, bu kanaati güçlendirmiştir. Bir bakıma bu durum; İbn Kesir'in, Şiirle istişhâdı bir rivâyet unsuru olarak kullandığı anlamına da gelmektedir. Buradan hareketle; Şiirle istişhâdın müfessirler tarafından nasıl kullanıldığına dair yapılacak mukayeseli araştırmaların; metodolojik ve tarihsel açıdan, rivâyet-dirâyet ayrımı ile ilgili tartışmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Çalışmamızda ayrıca; İbn Kesir tefsirinde Şiirden sadece istişhâd amaçlı değil anlatıma çeşitli açılardan zenginlik katmak için yararlanıldığı da tespit edilmiştir. İbn Kesir'in Şiirden bu şekilde yararlanmasının tercihleriyle yani dirâyetiyle ilgili olduğu görölmüştür ki rivâyet tefsiri gurubunda zikredilen bir tefsir için bu, önemli ve dikkat çekici bir sonuçtur.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Rivâyet Tefsiri, Dirâyet Tefsiri, Şiirle İstişhâd, İbn Kesir Tefsiri
Istishhâd (Attestation by Poem) in Ibn Kathir's Tafsir

Abstract

Ibn Kathir's *Tafsir* is defined as an exegesis by narrative (*tafsir-bi-l-rivaya*) based on the modern distinction *rivaya-diraya* exegesis and draws specific attention in field studies. However, Ibn Kathir's *Tafsir*, in terms of this categorisation, intensively employs the method of attestation (*istishhad*) by poem. Following from this, this study's purpose is to present the way in which Ibn Kathir's *Tafsir* uses the method of attestation (*istishhad*) by poem. With this purpose, this paper explains how the method of attestation by poem (*istishhad*) is used through examples, and notes the rich content of the *Tafsir* by virtue of *istishhad*. In the framework of the examples of *istishhad* explained in this study, it has been noted that Tabari (d. 923) and Ibn Kathir use the same *shawahid* (pl. *istishhad*) for exegeting the same verse which clearly indicates that the *tafsir* of Tabari

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Anabilim Dalı. Yalova İl Müftülüğu Vazisi. melekaltintas77@gmail.com.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6321-2110>.

Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Gönderim Tarihi: 14 Şubat 2020. **Kabul Tarihi:** 26 Nisan 2020. **Yayın Tarihi:** 30 Nisan 2020.

Makale Tipi: Araştırma Makalesi.

DOI Numarası: 10.31121/tader.689500.

ATIF: Altıntaş Yılmaz, Melek. "İbn Kesir Tefsiri'nde Şiirle İstişhâd". Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER) 4 / 1 (Nisan 2020): 149-173.

is the source of Ibn Kathîr's examples of *istishhâd*. This observation is confirmed with Ibn Kathîr's direct use of Tabarî without recourse to the primary sources. In a way, this also might explain that Ibn Kathîr uses the attestation by poem (*istishhâd*) as a technique of *tafsîr bi-l-rivâya*. It is clear that comparative analyses on how the exegetes use the method of the attestation by poem may contribute to the discussion regarding the distinction on *dirâya-rivâya* exegesis.

Moreover, in this study it has been maintained that Ibn Kathîr's *Tafsîr* uses the poem not only to employ *istishhâd* but also to enrich the content of the exegesis. Ibn Kathîr's employment of poem in this way is linked to his exegetical preferences which is also a technique of *dirâya* exegesis. It is clearly important and significant to see the characteristic of *dirâya* exegesis for a *tafsîr* almost exceptionally defined as *rivâya*.

Key words: Tafsîr, Tafsîr-bi-l-rivâya, Tafsîr-bi-l-dirâya, Attestation by poem (istishhâd), Ibn Kathîr's Tafsîr

Giriş

Tefsirde kadim ve önemli bir usûl olan şiirle istishâdın modern dönemde rivâyet-dirâyet tefsiri ayrımı bağlamında gündeme getirildiği görülmektedir. Tefsir ilminde şiirle istishâdla ilgili ayrıntılı bir çalışma yapan Harun Öğmüç, bu usûlün dirâyet kapsamına girdiğini söylemiştir. Zira ona göre şiirden delil getirmek anlamına gelen istishâd; fıkıh usûlünde, usûlcünün hüküm çıkarırken kullandığı bir yöntem olan kıyasa benzemekte ve dinî bir nakle dayanmamaktadır. Ayrıca Öğmüç, Muhammed Hüseyin Zehebî'ye (ö.1977) atfen, dirâyet tefsirinin temel kaynakları olarak ifade lugat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinin ilintili olduğu ve kullandığı temel yöntemlerden birinin şiirle istishâd olduğuna vurgu yapmıştır.¹ Bu görüşün aksine; rivâyet-dirâyet tefsiri ayrımına yönelik eleştiriler bağlamında dilsel alanın-ki bu alana şiirle istishâd da dâhildir- dirâyet olarak görülmesini eleştiren farklı görüşler de dile getirilmiştir.²

Şiirle istishâdın rivâyet-dirâyet tefsiri ayrımındaki konumunu tartışma bu makalenin mevzuu olmamakla birlikte, yukarıda da ifade edildiği üzere şiirle istishâdın rivâyet-dirâyet ayrımında, dirâyet tefsirinin bir yöntemi olarak görüldüğünü belirtmek gerekir. Mevzuya bu açıdan bakıldığında ise rivâyet tefsirleri içerisinde değerlendirilmesine rağmen, *İbn Kesîr tefsirinde* şiirle istishâddan büyük oranda istifade edilmesi dikkat çekici bir husus olmaktadır. Bu çıkış noktasından hareketle çalışmamızın amacı; *Taberî tefsirinden* sonra ikinci önemli rivâyet tefsiri olarak gösterilen *İbn Kesîr tefsirinin*³ şiirle istishâd yönünü ortaya koymaktır. Tefsirin bu açıdan zengin birikimi ve muhtevası; şiirle istishâdın, hangi alanlarda ve nasıl uygulandığı tespit edilerek gösterilecektir ki bu yönüyle *İbn Kesîr tefsirinin* tetkik edilmemiş olması, çalışmamızı önemli hale getirmektedir. Çalışmada ayrıca *İbn Kesîr tefsirinin* istishâd haricinde şiirden faydalanma yönlerinin de ele alınması hedeflenmektedir.

¹ Harun Öğmüç, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 132-35.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Karagöz, *Tefsîr Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 180-81; Ali Karataş, *Tefsîr Gelenğinde Rivâyet* (Diyarbakır: A grafik Yayınları, 2015), 61-63, 83-84.

³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 2/230; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/ 274.

Çalışmamızda kullanılan temel kaynak *İbn Kesîr tefsiri*dir. Fakat şiirle istişhâdla ilgili Türkiye'de öncü ve referans niteliğinde bir eser olan Harun Ögmüş'ün, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri* isimli eserinden de çalışmamızın genel hatları oluşturulurken ikincil temel kaynak mesabesinde istifade edilmiştir. Çünkü bu çalışma; şiirle istişhâda dair kavramsal ve tarihsel açıdan önemli bilgi ve tahliller içermektedir. Tefsirde şiirle istişhâd edilen alanları örneklerle, sistematik ve ayrıntılı bir şekilde işlemesi sebebiyle de konunun pratiğine hâkim olmayı sağlamaktadır. Çalışmamızda izlediğimiz temel yöntem; tikel bilgilerden hareketle genel sonuçlara ulaşma anlamına gelen tümevarım metodudur. Ayrıca çalışma konusunun temel özelliği sebebiyle betimleyici ve bilgilendirici bir yöntem de kullanılmıştır.

1. Tefsir İlminde Şiirle İstişhâd

Vezin ve kafiyeden oluşan ayrıca bir kasta yönelik olarak söylenen manzumelere şiir denilmiştir.⁴ Arapların hayatında sözlü kültürlerinin parçası olarak önemli bir yer işgal etmiş ve şiirin gelişiminde birçok saik etkili olmuştur. Özellikle savaşlar şiirin gelişimde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 [?]) başlangıçta Tâîf'te şiirin yaygın olmadığını Evs ve Hazrec arasındaki savaşlar sebebiyle sonradan çoğaldığını nakletmiştir.⁵ Panayırlarda gerçekleşen ticaretin de şiirin gelişimde önemli payı olmuştur.⁶ Bu şekilde; gerek sosyal, ekonomik ve kabile hayatları gerekse savaş ve kahramanlık gibi önemli unsurlar şiirin gelişimini etkilemiş aynı zamanda bu unsurlar şiirle birlikte kayıt altına alınmıştır. Hicrî ikinci asra kadar râviler yoluyla nakledilen şiirler bu asırla birlikte tedvîn edilmeye başlanmıştır. İslâm'dan yüz elli yıl öncesine kadar uzanan câhiliye şiirinin gelişimi İslâm'dan sonra da devam etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in ve ilk dört halifenin şiire müspet bir yaklaşım sergilediklerine dair önemli tarihî kayıtlar söz konusudur.⁷

Arap şiiri, İslâm'la birlikte önemli bir işlev daha görerek lügat ve gramer kurallarının tespitine kaynaklık eden önemli bir veri olarak kullanılmıştır. Kur'an kelime ve cümlelerini lügat ve gramer açısından anlama ve çözümleme işinde şiire müracaat edilmiştir ki⁸ bu faaliyete istişhâd denilmektedir. İstişhâd lügatte; şâhid istemek anlamına gelirken, şâhid ise bir şeyi seyreden, hazır bulunan

⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyîd eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1403/1983), 127.

⁵ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûl's-su'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/259.

⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/344.

⁷ Arap şiirinin gelişimi ve Arapların hayatındaki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 28-49.

⁸ Nihat Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973), 18.

anlamına gelmektedir.⁹ Şâhid, Arap dilcilerine göre istılahta; herhangi bir kaidenin doğruluğunu ispatlamak için Kur'an'dan veya güvenilir Arapça sözlerden getirilen delil anlamındadır.¹⁰ Şevâhid de bu kelimenin çoğulu olarak kullanılmaktadır.¹¹ İstişhâd ise bu fiile yani bir kelimenin lafız veya anlam olarak ya da kullanımındaki doğruluğu ispatlamak için sahih olan nazım veya nesirden delil gösterme işine denilmektedir.¹²

Tefsir ilminde şiirle istişhâd; müfessirlerin, Kur'an'ı açıklama ve yorumlama maksadıyla başvurduğu önemli bir usûldür. Şiirle istişhâdın tarihçesi sahâbe dönemlerine kadar uzanmaktadır. Arap şiirinin Kur'an tefsiri açısından önemini İbn Abbas (ö.68/687-688); "Şiir, Arab'ın divanıdır." sözü ile ifade etmiş ve Kur'an'da kendilerine garîb gelen bir kelime gördüklerinde şiire müracaat ederek onu anladıklarını söylemiştir.¹³ Hatta İbn Abbas'ın Nâfi' b. Ezrâk'ın (ö. 65/685), Kur'an'ın garîb kelimelerine dair sorduğu sorulara, beyitlerle vermiş olduğu cevaplar, "*Mesâilü İbni'l-Ezrak*" adıyla meşhur olmuştur.¹⁴ Sahâbe dönemlerinden itibaren varlığı bilinen istişhâd usûlünün sistemli olarak kullanılması ve yaygınlaşması ise hicrî ikinci asırda olmuştur. Nitekim bu asırda telif edilen dilbilimsel tefsir eserlerinde âyetler; lugat, sarf, nahiv ve belâgat ilimleriyle ilintili olarak tefsir edilirken yapılan izahın doğruluğunu ve güvenilirliğini kanıtlama amacıyla şiirden delil getirilerek şiirle istişhâd metodu sistemli şekilde kullanılmıştır.¹⁵

Tefsirde olgunlaşma dönemiyle birlikte şiirin kullanımı istişhâd faaliyetiyle sınırlı kalmamıştır. Sebeb-i nüzûl bağlamında, öğüt ve ibrete dönük mesajları verirken ayrıca işârî tefsirlerde bu kabilinden şiirlerin kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁶ Keza şiir; fikhî ihtilafları açıklama, tarihî konulara izah getirme, âyetin tefsirine çeşitli açılardan zenginlik katma, tefsir usûlüne dair bilgi verme gibi daha geniş

⁹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, "şhd", *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir - Muhammed Ahmed Hasebullah - Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 6/2348-2350; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "şhd", *es-Sihâb tâcü'l-luga ve sîbâhi'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlim lil-Melâyîn, 2. Baskı, 1979), 2/494.

¹⁰ Muhammed Ali Tehânevî, "şâhid", *Keşşâfî istilâhâtü'l-fünûn*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Baskı, 1996), 1/1002.

¹¹ Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 69.

¹² İsmail Durmuş, "İstişhâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/396-97. Misâl ise ispatlama amacından ziyade meselenin anlaşılmasını kolaylaştırma ve izah etme amacıyla örnek kabilinden zikredilen söze denmektedir. Belâgat konularını açıklamak için getirilen örnekler misâl kısmına girmektedir. Çünkü belâgat konuları akla dayalıdır. Belâgatte konuya uygun olan her söz kullanılırken şâhidde bir takım şartlar aranmaktadır. İstişhâd daha ziyade dille ilgili ilim ve konularda müracaat edilen bir yöntemdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 69-131.

¹³ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdi es-Sümâlî, *el-Fâdil*, thk. Abdülazîz el-Meymenî (Kahire: Dâru'l- Kütübü'l- Mısriyye, 2. Baskı, 1995), 10; Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhîm (Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 2/67.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Süyûtî, *İtkân*, 2/69-105.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 188-239.

¹⁶ Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 171.

bir alanda da kullanılmıştır.¹⁷ Şiirin bu şekilde kullanımında; istişhâd yani delil getirme ve ispatlama amacı yoktur. Âyetin tefsiriyle yani yapılan açıklamanın muhtevasıyla örtüşecek şekilde şiirlerden örnekler verilmektedir. Böylece âyetin tefsiri; ispatlama amacı olmaksızın şiirle zenginleştirilmekte ve desteklenmektedir.

2. İbn Kesîr Tefsiri'nde Şiirle İstişhâd

Büyük ölçüde rivâyetlerin kullanımından müteşekkil olan *İbn Kesîr tefsirinde*, bu genel yapıya rağmen şiirle istişhâd usûlüne de önemli ölçüde başvurulmuştur. Tefsirde istişhâd edilen alanlar ekseriyetle dil ile ilgilidir. Tefsirin şiirle istişhâd usûlü aşağıdaki başlıklar altında, örnekler üzerinden ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

2.1. Lugavî İzahlarda Şiirle İstişhâd

İbn Kesîr'in şiirle istişhâda en geniş ölçekte yer verdiği alan lugattir. Lugavî alanda özellikle âyetlerde geçen kelimelerin anlamlarını açıklama maksadıyla şiirle istişhâda başvurmuştur. Mesela; *“O Rahmân'ın kulları şöyle diyenlerdir: Ey Rabbi-miz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı süreklî bir helâktir!”*¹⁸ âyetinde geçen ‘غَرَامٌ’ kelimesinin “hiçbir zaman ayrılmayan, yakayı bırakmayan” manasında olduğunu belirttiikten sonra kelimenin aynı manada kullanıldığı, ismini belirtmediği bir şairin şu beyitini delil olarak zikreder:¹⁹

ا ن يَعْذِبُ يَكُنْ غَرَامًا وَاِنْ يَعْطُ ... جَزِيْلًا فَاِنَّهٗ لَا يِيَالِي

Eğer o azaplandırırsa artık bu ğarâm olur (yakayı bırakmaz.)

Şâyet verirse pek çok verir ve o buna aldırmaz.²⁰

Kronolojik olarak kaynaklar incelendiğinde; İbn Kesîr öncesinde İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) ‘غَرَامٌ’ kelimesinin fiil köküyle geçtiği Vâkıa sûresinin 66. âyetindeki²¹ ‘لَمُعْرَمُونَ’ kelimesinin bir anlamını da şiddetli azap olarak açıklamış ve şair A ‘şâ’ya (ö. 7/628) ait olduğunu belirterek aynı beyiti zikretmiştir.²² Bu durumda; İbn Kesîr'in, şiirle istişhâd noktasında kelimenin anlamlarından birini tercih ettiği ve bunu şiirle desteklediği anlaşılmaktadır.

¹⁷ Bu usûl ve usûle dair örnekler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdulmuttalip Arpa, “Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân Tefsiri”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (Haziran 2013), 91-119; Mehmet Kaya, “Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde Şiirle İstişhâd”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/1 (2017), 9-42.

¹⁸ *Diyanet İşleri Başkanlığı* (<https://kuran.diyanet.gov.tr>), el-Furkân 25/65.

¹⁹ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîri'l- Kur'âni'l- Azîm*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 2011), 4/544. Benzer örnekler için bk. 2/14, 4/275, 346, 205, 5/222.

²⁰ Çalışmada yer alan bu ve diğer beyitlerin Türkçe'ye çevirisinde büyük ölçüde *İbn Kesîr tefsirinin* Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir. Bk. Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *İbn Kesîr tefsiri*, çev. Savaş Kocabaş-M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Karınca- Polen Yayınları, 2010-2012), 8/62.

²¹ اِنَّا لَمُعْرَمُونَ / "Muhakkak biz çok ziyandayız!"

²² İbn Atıyye, bu beyitin şair A ‘şâ’ya ait olduğunu kaydetmektedir. Bk. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîm*, thk. Abdüsselâm Abdüssâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1422/2001), 5/249.

İbn Kesîr, kelimelerin anlamlarını şiirle açıkladığı gibi ifadeleri de açıklamaktadır. İsrâ sûresi 51. âyetin²³ tefsirinde bunun bir örneği bulunmaktadır. Müfessir, bu âyette geçen “ فَسَيُغَضُّونَ إِلَيْكَ ” / “Sana başlarını sallayacaklar.” ifadesini İbn Abbas ve Katâde'nin (ö. 117/735) başı alaylı şekilde sallamak olarak açıkladığını ve bu izahın Arap diline dayandığını söyler. Aynı şekilde dışın sallandığını ifade eden bir kullanımın yer aldığı, recez²⁴ vezninde olduğunu belirttiği ve de şairini zikretmediği aşağıdaki beyiti şâhid olarak verir:²⁵

وَنَعَضَتْ مِنْ هَرَمِ أَسْنَانَةٍ

Ve yaşlandığı için onun dişleri oynadı.

Beyitin, kronolojik seyir takip edildiğinde ilk olarak *Mecâzî'l-Kur'ân*'da aynı amaçla şâhid olarak yer aldığı görülmektedir.²⁶ Fakat İbn Kesîr bu beyiti *Mecâzî'l-Kur'ân*'dan değil *Taberî tefsirinden* iktibas etmiştir. Zira İbn Kesîr öncesi diğer tefsirler incelendiğinde; açıklama biçimi ve ifadelerin Taberî'ninkile aynı olduğu görülmektedir.²⁷

İbn Kesîr, kelimelerin farklı anlamlarına dikkat çekme amacıyla da şiirden faydalanmaktadır. Mesela; İsrâ sûresi 47. âyette²⁸ yer alan “ مَسْحُورٌ ” kelimesinin yaygın kabulde “سِحْرٌ” kelimesinden türeyen büyülenmiş anlamında olduğunu veya “سَحْرٌ” kökünden geldiği düşünüldüğünde yemek yiyen anlamına geldiğini söyleyerek ikinci sırada zikrettiği anlamı ifade eden şairlerini belirtmediği aşağıdaki iki ayrı beyiti zikretmektedir:²⁹

فَإِنْ تَسْأَلِينَا فِيمَ نَحْنُ فَأَيْنَا ... عَصَافِيرُ مِنْ هَذَا الْأَنَامِ الْمَسْحَرِ

Eğer bize ne halde olduğumuzu soracak olursan bizler

Bu varlıktan yemek yiyen kuşlarız.

وَتُسْحَرُ بِالطَّعَامِ وَالشَّرَابِ

Yemek yiyip su içerek besleniriz.

²³ قَرِيبًا أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِينُنَا قُلُوبَ الَّذِينَ فَطَرْنَا قُلُوبَهُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلُوبَهُمْ أَوْ يَكُونُ / "Yabut aklımızca, diriltilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.) diyecekler. De ki: Peki biz hayata tekrar kim döndürecek? De ki: Sizi ilk defa yaratan. Bunun üzerine başlarını sana (alaylı bir tarzda) sallayacaklar ve ne zamanmış o? diyecekler. De ki: Yakın olsa gerek!"

²⁴ Recez, aruz sisteminde bir bahir adına denilmektedir ve aynı zamanda bir nazım şeklidir. Bk. Tefvîk Rüşû Topuzoğlu, "Recez", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/509-10.

²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrî'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/138. Benzer bir örnek için bk. 6/261-62.

²⁶ Bk. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Temîmî, *Mecâzî'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kahire: Muhammed Sâmi Emin el-Hancı, 1374/1954), 1/382.

²⁷ Bk. Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müssetü'r-Risâle, 1420/2000), 17/466.

²⁸ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمْعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمْعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا / "Onlar seni dinlerlerken hangi maksatla dinlediklerini, kendi aralarında konuşurlarken de o zalimlerin, siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz dediklerini çok iyi biliyoruz."

²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrî'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/137. Benzer örnekler için bk. 2/173-174, 260.

Lebîd b. Rebîa'ya (ö. 40 veya 41/660 veya 661) ait olan ilk beyit ile İmruülkays'a (ö. 540 dolayları) ait olan ikinci beyit; ilgili âyetin tefsiri bağlamında Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'ı gibi ilk dönem Kur'an diline ait çalışmalarda geçmektedir.³⁰ *Taberî tefsirinde* de âyette geçen kelimenin anlamıyla ilgili açıklamalar ilgili beyitler bağlamında yapılmaktadır.³¹

İbn Kesîr, Kur'an'ın garîb kelimelerini açıklarken de şiire başvurmaktadır. لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ / “Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar.” meâlindeki âyette³² geçen “غَوْلٌ” kelimesine; sahâbe ve tabiîn kavillerine atfen baş ağrısı, karın ağrısı, aklın baştan gitmesi, eziyet verici bir şeyin olması gibi çeşitli manalar verildiğini söylemektedir. İbn Kesîr, “غَوْلٌ” kelimesinin, bu âyet bağlamında karın ağrısı anlamını tercih etmiş olsa da Katâde ve Süddî'nin (ö.127/745) bu kelimenin anlamıyla ilgili; cennette sunulan şarap onların akıllarını karıştırmayacak (sarhoş etmeyecek) şeklinde açıklama yaptıklarını belirttikten sonra kelimenin fiil kalıbında geçtiği, şairini belirtmediği aşağıdaki beyiti bu manaya şâhid olarak göstermektedir:³³

فَمَا زَالَتْ الكَأْسُ تَعْنَانَا ... وَتَذْهَبُ بِالْأَوَّلِ الْأَوَّلِ

Ve kâseler aklımızı alıp durdu.

İçtiklerimiz onu alıp götürdü.

Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?]) de anlamı bu şekilde vermiş “غَوْلٌ” kelimesinin anlamının aklın baştan gitmesi anlamına geldiğini söylemiş ve şairini belirtmeyerek aynı beyitle istîşâdda bulunmuştur.³⁴ Aynı âyetin tefsirinde aynı şâhidi bu şekilde zikreden *Taberî tefsiriyle* kıyaslandığında; “غَوْلٌ” kelimesinin mana vecihlerini özetleme noktasında İbn Kesîr'in, bu tefsirden faydalandığı anlaşılmaktadır.³⁵

İbn Kesîr, kelimelerin kıraati ile ilgili bilgileri aktarırken veya kıraatin lugatle ilgili yönlerine temas ederken de şiirden istifade etmektedir. Mesela; سَرَّابِيَهُمْ مِنْ قَطْرَانَ وَتَعْنَى وَجُوهُهُمْ النَّارُ / “Gömlükleri katrandandır. Yüzlerini de ateş biürüyecektir.”³⁶ âyetinde geçen “قَطْرَانَ” kelimesinin lehçelere göre değişen farklı okuyuşlarına değinmektedir. Buna göre kelime; “katirân”, “katrân”, “kırân” şeklinde

³⁰ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemî Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1980-1983), 2/282.

³¹ Taberî, *Câmi'l-Beyân*, 17/461.

³² es-Sâffât 37/47.

³³ İbn Kesîr, *Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/306.

³⁴ Bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzi'l-Kur'ân*, 2/169.

³⁵ Bk. Taberî, *Câmi'l-Beyân*, 21/37.

³⁶ İbrâhîm 14/50.

okunmuştur. Müfessir bu kıraat şekilleri arasında herhangi bir tercihte bulunmadan “kitrân” tarzındaki okuyuşa Ebü'n- Necm'e (ö. 125/743'ten önce) ait olduğunu belirttiği şu beyiti şâhid olarak göstermektedir.³⁷

كَأَنَّ قِطْرَانًا إِذَا تَلَاهَا... تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ إِلَى مَجْرَاهَا

Sanki kitrân izinden gitse,

Rüzgâr onu akıntısına atar.

Bu beyiti aynı izahlarla Taberî'nin de istişhâd amaçlı kullandığı görülmektedir. Nitekim o da kelimeyle ilgili üç okuyuş tarzını zikrettikten sonra “kitrân” tarzındaki okuyuşa yukarıda ismi geçen şairin beyitini şâhid olarak göstermektedir. Şu farkla ki Taberî, şairin iki beyitini okuyuşa şâhid olarak gösterirken İbn Kesîr tek bir beyiti delil olarak zikretmiştir. Üstelik beyitin diğer tefsirlerde ve kaynaklarda bu şekilde şâhid olarak kullanılmaması, İbn Kesîr'in bu istişhâdı Taberî'den direk alıntıladığını göstermektedir.³⁸

İbn Kesîr'in lugat yönünden şiirle istişhâdı bahsi geçen misallerle sınırlı değildir. Zıt anlamlı/ezdâd ve eş anlamlı/müterâdif kelimeleri açıklarken,³⁹ kelimeler arası anlam farklarını ortaya koyarken,⁴⁰ kelimenin anlamını bağlama göre tespit ederken,⁴¹ kelimelerin tekil ya da çoğul olma durumları⁴² ya da hurûf-ı mukattaa'ya dair açıklama yaparken⁴³ de şiirle istişhâddan önemli ölçüde istifade etmektedir.

2.2. Nahvî İzahlarda Şiirle İstişhâd

Müfessir, nahve dair beyanlarında da şiirle istişhâd usulünü uygulamaktadır. Özellikle âyetlerde yer alan edatların işlevi ve manasına dair açıklama yaparken veya tercihini ortaya koyarken istişhâdda bulunduğu görülmektedir.⁴⁴ Bu izahlarında bazen Taberî'nin görüşüne itiraz ederek ve tercihini ortaya koyarak şiirle istişhâdda bulunurken⁴⁵ kimi zaman birebir Taberî'nin görüşünü naklederek onun istişhâdını aynen iktibas etmektedir.⁴⁶

İbn Kesîr'in şiirle istişhâd noktasında *Taberî tefsir*inden nasıl iktibasta bulunduğunu göstermesi bakımından Bakara sûresi 26. âyetin⁴⁷ tefsirinde i' râb bağlamında yaptığı açıklamalarını misal olarak

³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 3/623. Benzer örnekler için bk. 3/521-22, 4/268.

³⁸ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/54.

³⁹ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 1/208, 3/492-493.

⁴⁰ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 3/230.

⁴¹ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 1/284.

⁴² Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 1/219-220.

⁴³ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 1/135.

⁴⁴ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 1/177, 242, 3/595.

⁴⁵ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 3/103.

⁴⁶ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l- Azîm*, 3/555, 4/131, 5/34.

⁴⁷ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَغُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا / “Allah, bir sıvrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı (küçüklük bakımından) örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Külfre saplananlar

fethalı ve meçhûl siygada okuyanların kıraatine göre “وَالْأَصَالُ” kelimesi üzerinde tam bir vakıf yapılır ve “رَجَالٌ” kelimesinden itibaren kıraate devam edilir. Müfessir bu okuyuşun hazfedilmiş fâili açıklayan bir açıklama cümlesi gibi olduğunu söyler. Bu izahı ise aşağıdaki beyitle delillendirir:

لِيُبَيِّنَ لِيَزِيدُ ضَارِعٌ لِحُصُومَةٍ... وَمُخْتَبِطٌ مِمَّا تُطِيحُ الطَّوَانِحُ

Ağlansın Yezid için düşmanlık dolayısı ile zelil olup boyun eğen

Ve atılan silahların helak edip, öldürmelerinden dolayı ihtiyacı olan kimseler (tarafından)

Müfessirin beyanına göre beyitte Yezid için kimin ağlayacağı sonrasında açıklanmaktadır. Âyette de aynı şekilde sanki kimin tespih edeceğine dair bir soru sorulmuş da sonrasında “رَجَالٌ” denilerek cevap verilmiş gibidir. İkinci kıraat şekline göre “ب” harfi kesreli olarak ve ma’lûm fiil kalıbında “يُسَبِّحُ” olarak okunduğunda bu fiilin öznesi “رَجَالٌ” kelimesi olur ve söz burada nihâyete erdiğinden üzerinde vakıf yapılır.⁵²

İbn Kesîr’in zikrettiği bu beyiti tarihî sıralama itibariyle bakıldığında ilk olarak Sibeveyhi’nin (ö. 180/796) dilsel bazı açıklamalarına şahit olarak gösterdiği görülmektedir.⁵³ Zeccâc (ö.311/923); İbn Kesîr gibi aynı âyetle ilgili benzer açıklamayı yaparak bu beyitle istişhâdda bulunmaktadır.⁵⁴ Şiirle istişhâd yönünden zengin bir içeriğe sahip olduğu bilinen *Kurtubî tefsirinde* ise *İbn Kesîr tefsirinde* olduğu gibi istişhâdda bulunulduğu görülmektedir.⁵⁵ Taberî ise bu beyitle Hicr sûresinin 22. âyetinde⁵⁶ geçen “لَوَاقِحَ” kelimesinin izahını yaparken istişhâd etmektedir.⁵⁷ Anlaşıyor ki İbn Kesîr, diğer bazı misallerde olduğu üzere bu istişhâd örneğini *Taberî tefsirinden* alıntılanmamıştır. Bu ise İbn Kesîr’in; şiirle istişhâd noktasında sadece *Taberî tefsirinden* değil *Zeccâc’ın Meâni’l- Kur’ân’ı* gibi ilk dönem dilbilimsel tefsirlerden veya kıraat ve edebiyat noktasında zengin olan *Kurtubî tefsiri* gibi daha farklı kaynaklardan da istifade etmiş olabileceğini akla getirmektedir.

İbn Kesîr’in nahvî izahlarında şiirle istişhâdda bulunmasına son bir misal olarak aşağıdaki âyetin tefsirinde yer alan ism-i işâretin kullanımıyla ilgili tefsiri verilebilir. *وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا* / “*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*”⁵⁸ Müfessir, bu âyette olduğu gibi “تلك” “bunlar”

⁵² İbn Kesîr, *Tefsîri’l- Kur’âni’l- Azîm*, 4/500.

⁵³ Bk. Ebû Bîsr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sibeveyhi, *Kitâbu Sibeveyhi*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 3. Baskı, 1408/1988), 1/288, 366.

⁵⁴ Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbuhu*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988), 4/45-46.

⁵⁵ Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî’l-Şur’ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1423/2003), 12/275.

⁵⁶ *وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ* / “*Rüzgârları da aşılayıcı olarak gönderip yukarıdan su indirerek sizî onunla suladık. Onu toplayıp depolayan da siz değilsiniz.*”

⁵⁷ Taberî, *Câmi’l-Beyân*, 17/86.

⁵⁸ el- İsrâ 17/36.

kelimesi yerine “أُولَئِكَ” (bunlar) işaret isminin de kullanılabilceğini söylemekte ve bu duruma şairini belirtmediği şu beyiti delil olarak getirmektedir:⁵⁹

دُمَّ الْمَنَازِلَ بَعْدَ مَنَزَلَةِ اللَّوَى ... وَالْعَيْشَ بَعْدَ أَوْلَئِكَ الْإِيَّامِ

el-Livâ (denilen kumların bittiği yerden sonraki) konaklama yerinden sonra bütün konaklama yerlerini de, Ve o günlerden sonraki bütün yaşantıyı da yer.

Taberî de bu âyetin tefsirinde aynı açıklamayı daha ayrıntılı bir şekilde yaparak yukarıdaki beyitle istişhâdda bulunmuştur.⁶⁰ Fakat her iki müfessirin açıklama biçimi İbn Kesîr'in bu istişhâdı açıklamalarıyla birlikte direk Taberî tefsirinden alıntılıdığını gösterecek ölçüde benzeşmemektedir. Nitekim Taberî öncesi Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) da aynı âyetin tefsirinde yukarıdaki beyiti şâhid olarak kullanmıştır.⁶¹

2.3. Sarfla İlgili İzahlarda Şiirle İstişhâd

İbn Kesîr'in şiirden asgarî düzeyde istifade ederek açıklamalarda bulunduğu alan sarftır. Sarf alanında ise kelimelerin vezinleri hakkında bilgi verirken istifade ettiği görülmektedir. Mesela; وَكَذَّبُوا /بِآيَاتِنَا كِذَّابًا/ “*Âyetlerimizi de alabildiğine yalanlamışlardı.*”⁶² âyetinde “كَذَّابًا” kelimesinin “yalanlamak” anlamına gelen ve fiilden türemeyen bir mastar oluşuna vurgu yapmakta, aynı bağlamda başka bir bilgiyi de nakletmektedir. Buna göre dil bilginlerinden olan Ferrâ'ya, Merve üzerindeyken bir bedevî gelerek “Sana göre kısaltmak mı daha iyidir yoksa traş olmak mı?” şeklinde bir soru yönelmiştir. Bedevî bu soruyu sorarken kısaltmak anlamına gelen ve mastar olan الْقِصَّارَ kelimesini aynı vezinde kullanmıştır. Müfessir, bu bilginin akabinde aynı vezinden gelen bir mastarın, ikinci mısrasında yer bulduğu şairini belirtmediği şu beyiti şâhid olarak göstermektedir:⁶³

لَقَدْ طَالَ مَا تَبَطَّنْتَنِي عَنْ صَحَابَتِي ... وَعَنْ جَوْجٍ قِضَاؤُهَا مِنْ شِفَانِيَا

Beni arkadaşlarımdan alıkoymuşsun (süre) gerçekten uzun sürdü

Ve görülmeleri bizim şifa bulmamızın bir parçasını teşkil eden ihtiyaçlarımızı karşılamakta.

Taberî de biraz daha ayrıntılı olmakla birlikte neredeyse aynı açıklamalarla söz konusu beyitle istişhâdda bulunmaktadır. Şu farkla ki beyitin Benî Kilâb kabilesinden bazı kişilerce okunduğunu belirtmektedir. Taberî'nin ise mastarın okunuşu ile bilgilerinin tamamını beyitin aynı bağlamda yer aldığı ilk kaynak olan Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ından birebir iktibas ettiği görülmektedir.⁶⁴

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrî'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/130.

⁶⁰ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/449.

⁶¹ Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşii el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat , *Meâni'l-Kur'ân* , thk. Hüdâ Mahmûd Karaa (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1411/1990), 2/423.

⁶² en- Nebe' 78/28.

⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîrî'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/346.

⁶⁴ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/168; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/229.

İbn Kesîr, başka bir âyette geçen kelimenin anlamını ve mastar oluşunu vuzuha kavuştururken de şiirle istişhâdda bulunmaktadır. *“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de...”*⁶⁵ âyetinde geçen “مُرَاعِمًا” kelimesinin mastar olduğunu söyler ve Arapların da bu kelimeyi şu şekilde kullandıklarını belirtir: “مراعمة راغم فلان قومه مراغما”. Nâbiga el-Ca’dî’ye (ö. 65/685 [?]) ait olduğunu söylediği; kelimenin mastar olarak kullanıldığı ve sığınmak anlamına geldiğini gösteren aşağıdaki beyiti delil olarak getirir:⁶⁶

كَطَوْدٍ يُلَادُ بِأَرْكَانِهِ ... عَزِيرُ الْمُرَاعِمِ وَالْمَهْرَبِ

Kendisine sığınılan bir dağ gibidir.

Sağlam bir sığınak ve kendisine kaçınılacak yerdir!

Bu beyitle Ebû Ubeyde de istişhâdda bulunmuştur.⁶⁷ İbn Kesîr’in istişhâd şekline bakıldığında ise bu istişhâdının kaynağının büyük olasılıkla *Taberî tefsiri* olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Kesîr’in açıklamalarıyla Taberî’ninki büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim ikisi de Ebû Ubeyde’den farklı olarak “راغم” fiilli ve mastarıyla ilgili artı bir açıklama yapmaktadır.⁶⁸

2.4. Belâgî İzahlarda Şiirle İstişhâd

İbn Kesîr; beyân ilminin kapsamına giren konuları izah ederken de şiirle istişhâda başvurmuştur. Bunun dikkat çekici bir örneği “وَتِيَابِكَ فَطَهَّرْ” / “Elbiseni temizle.” âyetinin⁶⁹ tefsirinde uzunca yaptığı açıklamalarında yer almaktadır. İbn Kesîr beyân ilminin bir konusu olan kinâyeye⁷⁰ terimini açıkça kullanmasa da âyeti; kinâyî manaya delâlet eden görüş ve rivâyetlerle tefsir etmektedir. Zikrettiklerine göre; “elbiseni temizle” âyetinde kastedilen mana; elbiseyi görünür ve maddî kirlilerden temizlemek değil bilakis manevî temizliktir. İbn Abbas’tan nakledildiğine göre kendisine bu âyete dair soru sorulduğunda o, âyetten murad edilenin; elbiseyi günah ve kabalık üzere giyinmemek anlamında olduğunu söylemiş akabinde Gaylân b. Seleme es-Sekafî’nin (ö.23/644) aşağıdaki beyitini açıklamasına şahid olarak getirmiştir.⁷¹

فَأَيُّي بِحَمْدِ اللَّهِ لَا تُؤَبِّ فَاجِرٍ ... لَيْسَتْ وَلَا مِنْ عَذْرَةٍ أَتَقَنَّعُ

Şüphesiz ki ben- Allah’a hamdolsun – ne günahkâr bir elbise giyindim,

⁶⁵ en-Nisâ 4/100.

⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrî'l- Kur'âni'l- Azîm*, 2/326.

⁶⁷ Bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzi'l- Kur'ân*, 1/138.

⁶⁸ Bk. Taberî, *Câmi'l-Beyân*, 9/112.

⁶⁹ el-Müddessir 78/4.

⁷⁰ Beyân ilminde bir lafzın hem hakîkî hem de mecâzî manaya hamledilecek şekilde kullanılmasına kinâyeye denilmektedir. Kinâyeye sanatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Cârîm - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâduba* (Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1999), 123-133. Ayrıca bkz. Nusreddin Bolelli, *Belağat- Beyân, Meânî, Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 3. Baskı, 2001), 147-158.

⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîrî'l- Kur'âni'l- Azîm*, 6/311.

Ne de bir gaddarlıktan ötürü yüzümü başımı örtüyorum.

Müfessir aynı bağlamda açıklamalarına devam eder ve yine İbn Abbas'ın Arap dilinde elbisenin temizliğini anlatmak için “نقي” / “nakaye” fiil kökü kullanıldığına dair açıklamasını kaydeder. Aynı senetle gelen başka bir rivâyete göre o, günahlardan temizlenmenin “طهر” / “tahera” kökü ile ifade edildiğini belirtmiştir. Keza, İkrime (ö. 105/723) ve Dahhâk'ın da âyete; “elbiseni günah üzere giyinme” şeklinde mana verdilerini söyleyerek bu anlama şu beyiti delil getirdiklerini söylemektedir.⁷²

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَدْتَسْ مِنَ اللُّؤْمِ عِرْضُهُ ... فَكُلُّ رِدَاءٍ يَرْتَدِيهِ جَمِيلٌ

Kişinin eğer adilikle ırzı (şeref ve haysiyeti) kirlenmemişse

Giyindiği her türlü elbise pek güzeldir.

Bu beyitleri zikretmesinin akabinde İbn Kesîr, âyetin maddî ve kalp temizliği gibi manevî temizliği de kapsayacak bir anlamda olmasını muhtemel olarak görür. Nitekim ona göre Arapların böyle bir kullanımı da vardır. Bu görüşüne İmruülkays'ın şu beyitini delil göstermektedir:⁷³

أَفَاطِمٌ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدَائِلِ ... وَإِنْ كُنْتَ قَدْ أَرْمَعْتَ هَجْرِي فَأَجْمِلِي

وَأِنْ تَكُ قَدْ سَاءَتْكَ مِنِّي خَلِيفَةٌ ... فَسُئِلِي ثِيَابِي مِنْ ثِيَابِكَ تَسْئَلِي

Ey Fâtıma, yeter artık bu kadar naz, azalt nazımı

Eğer benden ayrılıp, benimle alakamı kesmeyi kararlaşırdınsa bunu güzel bir şekilde yap

Şâyet benim bir huyum senin hoşuna gitmemişse

Elbisemi elbisenden sıyr çıkar, ben de aynı şekilde senden sıyrılırım.

“وَأَشْتَعَلُ الرَّأْسَ شَيْبًا” / “Elbiseni temizle.” âyetinin tefsiriyle ilgili yukarıda geçen istişhâd örneklerinin *Taberî tefsirinde* yer almaması, İbn Kesîr'in istişhâd noktasında istifade ederken; *Taberî tefsiriyle* sınırlı kalmadığı fikrine götürmektedir.

İbn Kesîr'in şiirden misal vererek, ancak terimsel karşılığını tasrih etmeksizin değindiği önemli edebî sanatlardan biri de istiâredir.⁷⁴ Meryem sûresi 4. âyette⁷⁵ geçen “وَأَشْتَعَلُ الرَّأْسَ شَيْبًا” cümlesinin lâfzî/literal karşılığı “başım alev alıp tuttu” şeklindedir. İbn Kesîr bu ifadenin; ağaran saçların siyah olanlar arasında alev gibi yayılması anlamına geldiğini söyleyip bu manaya İbn Düreyd'e (ö. 321/933) ait olduğunu söylediği şiirin şu beyitlerini delil göstermektedir.⁷⁶

⁷² İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/311

⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/312.

⁷⁴ Benzetme amacının güdüldüğü, gerçek anlamı kastetmeye engel bir karînenin de bulunmasıyla bir lafzı; hakikî anlamının dışında kullanmaya istiâre denilmektedir. İstiâre hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cârîm, *el-Belâgatü'l-vâdîha*, 75-108. Âyette saçların ağarmasının; ateşin odunlar içinde yayılmasına benzetildiği ve müşebbehün bihe işaret eden “işteale” fiili kullanılarak istiâre-i mekniyye yoluyla bu anlamın ifade edildiği dile getirilmiştir. Bk. Bolelli, *Belâgat*, 88.

⁷⁵ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَأَشْتَعَلُ الرَّأْسَ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا / “O, şöyle demişti: Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.”

⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/232.

إِمَّا تَرَى رَأْسِي حَاكِي لَوْنُهُ ... طَرَّةٌ صُبِحَ تَحْتَ أَذْيَالِ الدُّجَى
وَأَشْتَعَلَ الْمُنْبِضُ فِي مُسَوِّدِهِ ... مِثْلَ اشْتِعَالِ النَّارِ فِي جَمْرِ الْعَصَا

Bir bakmışsın ki başımdaki saçlarımın rengi

*Sabah vakti elbisesinin alt tarafında düriülen saçak gibi duran sabah aydınlığına
benzemiş,*

Saçımın ağaran tellerinin siyahları arasında, alev gibi yayılarak,

Tıpkı alev ateşinin, ağaçların dibinde yayılması gibi.

Bu beyitin; İbn Kesîr öncesi kronolojik seyir takip edildiğinde Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *Ensâb*'ında geçtiği görülmektedir⁷⁷ Fakat müfessir, bu beyiti *Bidâye*'sinde İbn Düreyd'in en uzun kasidesini içeren *Maksûre* isimli eserine atıfla ve aynı amaçla kullanmıştır.⁷⁸ Bu örnek; İbn Kesîr'in istîshâdda bulunurken edebiyat kaynaklarından istifade ettiğini açıkça göstermesi bakımından önemlidir.

Müfessir, Kur'an üslûbuna dair bilgi verirken de şüirden istifade etmektedir. Örneğin bir üslûb özelliği olarak tağlîbe⁷⁹ tasrihte bulunmaksızın dört ayrı yerde değinmekte⁸⁰ ve hepsinde de aynı beyiti örnek olarak vermektedir. Mesela; Kasas sûresinin 48. âyetinde⁸¹ müfessirin görüşüne göre iki sihirbaz; Hz. Mûsâ ve Hârûn'dur. İbn Kesîr, âyette Hz. Mûsâ'yla birlikte aralarındaki yakınlık ve alakadan dolayı açıkça zikredilmese de Hz. Hârûn'un da anlaşıldığını söylemekte ve bu üslûbu şairini belirtmediği şu beyitle örneklendirmektedir:

وَمَا أَذْرِي إِذَا يَمَّمْتُ أَرْضًا ... أُرِيدُ الْخَيْرَ أَيُّهُمَا يَلِينِي

Ben bir yere doğru gitmek istediğimde hayrı dileyerek

Bilemiyorum o ikisinden hangisinin gelip beni bulacağını.

İkinci beyitte o ikisi denilerek yetinilmiştir ki bu ifadenin hayır ve şerri kapsadığı anlaşılacaktır. Bu beyitte olduğu gibi âyette de müfessire göre Hz. Mûsâ'nın ismi açıkça geçmekte, Hz. Hârûn ise açıkça yer almasa da âyetin zımnen onu kapsadığı anlaşılmaktadır.⁸² Beyit tefsirlerde farklı

⁷⁷ Bk. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmâniyye, 1. Baskı, 1397/1977), 12/532.

⁷⁸ Bk. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1. Baskı, 1997/1417), 2/396.

⁷⁹ Tağlîb; aralarında yakınlık bulunan iki şeyden birinin lafzının her iki lafız için de kullanılmasıdır. Meânî ilimlerine dâhil edildiği gibi bedî' ilimlerinden biri olarak da kabul edilmiştir. Tağlîb hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Tağlîb", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/ 372-74.

⁸⁰ Bk. İbn Kesîr, *Tefsir*, 3/324, 5/272, 366.

⁸¹ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوْتِيَ مِثْلَ مَا أُوْتِيَ مُوسَى أَوْلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوْتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرٍ وَرُونَ / "Onlara katımızdan gerçek gelince, Mûsâ'ya verilen (mucize)lerin benzeri niçin buna da verilmedi dediler. Onlar daha önce Mûsâ'ya verilen (mucize)leri inkâr etmemişler miydi? Onlar, İki sihirbaz birbirlerine destek oluyor dediler. Biz hepsini inkâr ediyoruz dediler."

⁸² İbn Kesîr, *Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/22.

âyetler ve örnekler bağlamında dile getirilmiştir.⁸³ Bu da söz konusu üslûb biçimiyle ilgili istişhâdın bu âyet bağlamında gündeme ilk kez büyük olasılıkla İbn Kesîr tarafından getirildiğini göstermektedir.

Müfessir bahsi geçen edebî sanat ve üslûb biçimleri haricinde; zamir yerine açık ismin getirilmesinde⁸⁴ ve müşâkele sanatını izah ederken de beyitlerden delil getirerek istişhâdda bulunmaktadır.⁸⁵

2.5. Câhiliye Kültürünü Aktarmada Şiirle İstişhâd

İbn Kesîr tarihî bir malumat olarak Câhiliye dönemi kültürüne dair aktarım yaparken de şiirle istişhâdda bulunmaktadır. Mâide sûresi 2. âyetin⁸⁶ tefsiri buna örnek verilebilir. İbn Kesîr, gerdanlıklara saygı gösterilmesi ifadesiyle neyin kastedildiğine dair görüşleri açıklarken Taberî'nin görüşüne da atıfta bulunur ve onun bu ifadeyi; şâyet bir kimse haremın ağaçlarından gerdanlık yapıp boynuna takarsa güvencede olacağı şeklinde anladığını ifade eder. Nitekim Arapların örfünde hep böyle olduğunu dile getiren şu beyiti, Taberî'nin de bu görüşüne delil olarak getirdiğini söyleyerek ondan iktibas eder ve kendisi de aynı şekilde istişhâdda bulunur:⁸⁷

أَلَمْ تَقْتُلُوا الْحَرَجِينَ إِذْ أَعُورًا كَمَا ... يُمِرُّانَ بِالْأَيْدِي اللَّحَاءِ الْمُضَفَّرَا

Sizler, elleriyle gerdanlıkları bükerken sizce gözüktüklerinde,

İki beyaz asil adamı öldüren kimseler değil misiniz?

3. İbn Kesîr Tefsiri'nde Şiirden Yararlanma

İbn Kesîr tefsirinde istişhâd amacının haricinde âyetlerin tefsirini çeşitli açılardan zenginleştirmek için de şiir kullanılmaktadır. *İbn Kesîr tefsirinde* şiirin bu şekilde de kullanılmış olmasını olgunlaşma döneminde telif edilen bir eser olmasıyla açıklamak mümkündür. Tefsirdeki bu usûlün hangi şekillerde kullanıldığı aşağıdaki başlıklar altında örneklerle ele alınacaktır.

3.1. Tarihî Malumatı Nakletmede Şiirden Yararlanma

İbn Kesîr gerek İslâm dini öncesi gerekse Hz. Peygamber dönemine ait tarihî bilgi ve olayları naklederken şiirleri sıklıkla kullanmaktadır. Mesela فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ / “Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü ve böylece zıyan edenlerden oldu.”

⁸³ Bk. İbn Atıyye, *Muharrerü'l-vecîz*, 3/413; Kurtubî, *Abkâmi'l-Kur'ân*, 10/160.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/270.

⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/416.

⁸⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمْبَانَ النَّبِيِّ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا.../ “Ey iman edenler! Allah'ın (koştuğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin...”

⁸⁷ Bk. Taberî, *Câmi'l-Beyân*, 9/470; İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/412. Benzer örnekler için bk. 3/349, 4/402.

meâlindeki âyetin⁸⁸ tefsirinde bunun bir örneği yer almaktadır. Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi üzerine Hz. Âdem'in ağladığını ve şu beyitleri dile getirdiğini aktarır:⁸⁹

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَمَنْ عَلَيْهَا ... فَلَوْنُ الْأَرْضِ مُغَيَّرٌ قَبِيحٌ
تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي لَوْنٍ وَطَعْمٍ ... وَقَلَّ بَشَاشَةُ الْوَجْهِ الْمَلِيحِ
أَبَا هَابِيلَ قَدْ قُتِلَا جَمِيعًا ... وَصَارَ الْحَيُّ كَالْمَيِّتِ الذَّبِيحِ
وَجَاءَ بَشْرَةٌ قَدْ كَانَ مِنْهَا ... عَلَى خَوْفٍ فَجَاءَ بِهَا يَصْبِيحُ

Beldeler değişti, sakinleri de

Ey Hâbil'in babası, onların ikisi birden öldü.

Belde boğazlanmış ölüye döndü.

Toprağın rengi artık değişik, iğrenç.

Rengi ve tadı olan her şey değişti.

Korku ve panik yaşatan bir şer getirdi.

Yüzdeki tatlı ve hoş güllüş azalverdi.

Şimdi ondan dolayı çığlık halindedir.

Yukarıdaki beyitler İbn Kesîr öncesi kaynaklarda sadece Taberî'nin, tarihinde ve tefsirinde Ali b. Ebî Tâlib'ten (ö. 40/661) gelen bir senetle geçmektedir.⁹⁰ İbn Kesîr öncesi başka kaynaklarda yer almıyor oluşu ve kullanılma biçimi; İbn Kesîr'in bu beyitleri Taberî'den iktibas ettiğini ortaya koymaktadır.⁹¹

İbn Kesîr, İslâm dini dönemiyle ilgili tarihî bilgileri nakledeken de şüirden faydalanmaktadır. Âl-i İmrân sûresi 153. âyetin⁹² tefsirinde bunun bir örneği yer almaktadır. Naklettiğine göre Müslümanlar Uhud'da bozguna uğrayınca bir kısmı Medine'ye girmişti. Bir kısmı da Uhud dağına doğru çıkmaya başlamış Hz. Peygamber arkalarından seslenmesine rağmen icabet etmemişlerdi. İbn Kesîr ilk Müslümanların Uhud'daki bu yenilgilerini dillendiren ve o esnada müşrik olduğunu belirttiği Abdullah b. Ziba'râ'ya (ö.?) ait kasidenin baş ve son kısımlarını oluşturan şu beyitleri aktarmaktadır:⁹³

يَا غُرَابَ الْبَيْنِ أَسْمَعْتِ فُؤْلًا ... إِنَّمَا تَنْطِقُ شَيْئًا قَدْ فُعِلَ
إِنَّ لِلْخَيْرِ وَاللَّشْرِ مَدَى ... وَكَيْلًا ذَلِكَ وَجْهٌ وَقَبْلُ
لَيْتَ أَشْيَاخِي يَبْدُرُ شَهْدُوا ... جَزَعَ الْخُرْجَ مِنْ وَقَعِ الْأَسْلُ

⁸⁸ el- Mâide 5/30.

⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîri'l- Kur'âni'l- Azîm*, 2/478. Benzer örnekler için bk. 3/154, 157.,

⁹⁰ Bk. Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Tarihü'l-ümmem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't- Türâs, 2. Baskı, 1387/1967), 1/145; *Taberî, Câmiu'l- Beyân*, 10/209-210. İbn Sellâm el- Cumahî, benzer şekilde Âd ve Semûd'a da şiirler nispet edildiğini fakat bunlara gerçekte şiir denilemeyeceğini söylemektedir. Bk. Cumahî, *Tabakâtu fuhûli's-su'arâ*, 1/8.

⁹¹ Bk. *Taberî, Câmiu'l- Beyân*, 10/209-210.

⁹² اذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوَنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ عَمَّا بَعَّمْ لِكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا آصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ / "Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmesiniz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîri'l- Kur'âni'l- Azîm*, 2/112. Benzer örnekler için bk. 2/137, 140, 6/150-151.

جِينَ حَكَّتْ بِقُبَاءٍ بَرَكَهَا ... وَاسْتَحَرَ الْقَتْلُ فِي عَبْدِ الْأَمْتَلِ
 نُمْ خَفُوا عِنْدَ دَاكُمُ رُقَصْنَا ... رَقَصَ الْحَقَّانُ يَغْلُو فِي الْجَبَلِ
 فَتَلْنَا الضَّعْفَ مِنْ أَشْرَافِهِمْ ... وَعَدَلْنَا مَيْلَ بَدْرِ فَأَعْتَدَلْ

Ey Beyn kargası işittin hadi anlat:

Sen ancak yapılmış bir şeyi söylersin.

Hayır ve şerrin belli bir süresi vardır.

Keşke Bedir'e katılmış büyüklerimizi,

Düzlediğimizde Hazrec'in telaşını görselerdi.

Küba'da savaşı terk ediş anlarım,

Abdüşell'in adamlarını teker teker öldürüşümüüzü.

Sonra yavru havyaların salınarak dağa kaçışları gibi, Sizden kaçıp oynayarak gidişlerini.

Bedir'deki eğriliği düzelttik de düzeliverdi.

İbn Kesîr öncesi ve sonrası tefsir kaynaklarında yukarıdaki kaside yer almamaktadır. İbn İshak (ö. 151/768) kanalıyla gelen kaside İbn Kesîr öncesinde İbn Hişâm'ın (ö.213/828) *Sîre*'sinde geçmektedir.⁹⁴

3.2. Hadislerin Anlamıyla Örtüşen Şiirlerden Yararlanma

İbn Kesîr muhaddislik yönünü de kullanarak tefsirinde hadislerle bol miktarda yer açmakta hatta âyetlerin tefsirini çoğunlukla hadislerle yapmaktadır. Kimi zaman ise ilgili konu bağlamında hadisleri zikrettikten sonra bu hadislerin manalarıyla örtüşen şiirlere yer vermektedir. Nahl sûresi 70. âyeti⁹⁵ tefsiri misal olarak verilebilir. Müfessir, bu âyetin tefsirinde Hz. Peygamber'in duasının yer aldığı şu hadisi zikreder: “Allah'ım! Cimrilikten, tembellikten, ihtiyarlayıp kocamaktan, erzel-ömürden, kabir azabından, Deccâl'in fitnesinden, hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım.”⁹⁶ Akabinde ise bu hadisi mana itibariyle destekleyen muallaka şairlerinden Zühayr b. Ebû Sülmâ'ya (ö. 609 [?]) ait olduğunu söylediği şu beyitleri aktarır:⁹⁷

سئمت تكاليف الحياة ومن يعيش ... ثمانين حولا لا أبا لك يسأم

رأيت المنايا خبط عشواء من تصب ... تمته، ومن تخطئ يعمر فيهرم

Hayatın yükümlülüklerinden bıktım usandım, her kim yaşarsa

⁹⁴ Bk. Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ- İbrahim el-Ebyârî- Abdülhâfız Şelebî (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1375/1955), 2/136-137.

⁹⁵ “Allah خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفِّيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لَكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَنِيبًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ. İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye? ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah bakıyla bilendir, (her şeye) bakıyla gücü yetendir.”

⁹⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîbü'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Dârü Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Tefsîrü sûreti'n-Nahl”, 1. (no. 4707)

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/50. Benzer örnekler için bk. 2/323, 3/81.

Seksen yıl-ey babasız kalasıca- bıkar, usanır

Ecelleri serseri bir ok gibi gördüm, kime isabet ederse

Öldürür, kime de isabet etmezse yaşlanır ve sonunda kocayıp ihtiyarlar.

Bu misalde olduğu üzere İbn Kesîr, zikrettiği bazı hadislerin manasıyla örtüşen şiirlere yer vermek suretiyle tefsirini zenginleştirmektedir. Tefsirlerde; yukarıdaki beyitlere özellikle de bu hadis bağlamında yer verilmemiş olması; burada, müfessirin hadisle beyit arasında bir mana alakası kurmak suretiyle kendi tercihini yani dirâyetini ortaya koyduğunu göstermektedir.

Müfessirin hadislerin anlamıyla örtüşen şiirleri zikretmesinin bir örneği de Fâtîha sûresinin 1. âyetini tefsir edişinde yer almaktadır. Rahmân ve rahîm kelimelerini açıklarken İbnü'l-Mübârek'in; (ö. 181/797) "Rahmân istenildiği vakit veren rahîm ise istenmediği zaman kızandır." dediğini nakleder. Bu manayı taşıyan bir hadisi de misal olarak verir. Hadiste Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber; "Her kim Allah'tan talepte bulunmazsa Allah ona öfke duyar."⁹⁸ demektedir. Bu hadisin manasıyla örtüşen bir şiirde de şairlerin bir kısmının şöyle dediğini nakleder:⁹⁹

لَا تَطْلُبَنَّ بَنِيَّ آدَمَ حَاجَةً ... وَسَلِ الَّذِي أَبْوَابُهُ لَا تُغْلَقُ

اللَّهُ يَغْضَبُ إِنْ تَرَكْتَ سُؤَالَهُ ... وَبَنِيَّ آدَمَ حِينَ يَسْأَلُ بِغَضَبٍ

Evladım! Hiçbir âdemden bir şey isteme!

Sen kapısı hiç kapanmayandan iste.

Allah, sen istemediğinde kızar.

Âdemoğlu ise ondan istediğinde kızar.

İbn Kesîr'in rahmân ve rahîm kelimelerine dair yukarıdaki açıklama biçiminin neredeyse aynısının *Kurtubî tefsirinde* de yer aldığı görülmektedir.¹⁰⁰

3.3. Âyetlerin Tefsiriyle Örtüşen Şiirlerden Yararlanma

İbn Kesîr çoğu zaman âyetlerin tefsiri ile ilgili görüşle mana itibariyle örtüşen beyitlere yer vererek tefsiri destekleyici tarzda da şiirden yararlanmaktadır. Bunun bir örneği müfessirin Ra'd suresi 13. âyeti¹⁰¹ tefsirinde yer almaktadır. Âyetteki "yeryüzünün eksiltilmesi" ifadesiyle ne kastedildiğini farklı nakillerle açıklayan müfessir, bu bağlamda İbn Abbas ve Mücâhid'in (ö. 103/721) de

⁹⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Muhammed Fuad Abdülbâkî- İbrâhim Atve İvaz (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1395/1975), "Ebvâbü'd-Deavât", 3. (no. 3373)

⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/107.

¹⁰⁰ Bk. Kurtubî, *Abkâmi'l-Kur'an*, 1/105-106.

¹⁰¹ "أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ / "Onlar, bizim yeryüzüne (kudretimizle) gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah, hükmeder. O'nun hükmünü bozacak hiçbir kimse yoktur. O, hesabı çabuk görendir."

görüşünü nakleder ki onlara göre mana; fakihlerin, âlimlerin iyi kişilerin ölümü anlamına gelmektedir. İbn Kesîr bu manayla örtüşecek şekilde; Hâfız İbn Asâkir'e atfla (ö. 571/1176), aşağıdaki beyitleri örnek olarak vermektedir:¹⁰²

الأَرْضُ تَحْيَا إِذَا مَا عَاشَ عَالِمُهَا ... مَتَى يَمُتْ عَالِمٌ مُمْتًا يَمُتْ طَرَفٌ
كَالأَرْضِ تَحْيَا إِذَا مَا الْعَيْتُ حَلَّ بِهَا ... وَإِنْ أَبِي عَادَ فِي أَكْنَافِهَا التَّلْفُ

Bir belde âlimi yaşadıkça hayattadır.

Bir âlim ölünce oranın bir tarafı da ölür.

Toprak gibi; oraya yağmur yağdığında dirilir.

Yağmadığında ise etrafında telef başlar.

Diğer müfessirlerin İbn Kesîr gibi âyetin tefsirini destekleyici bir unsur olarak bu şüirden faydalanmadığı görülmektedir. Bu ise İbn Kesîr'in bu misalde; şüirden faydalanırken kendi tercihleri doğrultusunda; tefsir biçimi ile beyitler arasında bir mana irtibatı kurduğunu yani dirâyetini sergilediğini göstermektedir.

Müfessirin âyetin tefsirini destekleyici bir unsur olarak şüirden istifade etmesine dair bir misal de *“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”* meâlindeki âyeti¹⁰³ tefsirinde yer almaktadır. Âyette hem cimrilik hem israf yerilmektedir. İbn Kesîr, cimri olunursa insanların bu kişiyi ayıplayacakları ve ona ihtiyaç duymayacaklarını söylemekte akabinde bu manayı destekleyici tarzda Züheyr b. Ebû Sülma'ya ait olduğunu belirttiği şu beyiti zikretmektedir:¹⁰⁴

وَمَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَيَبْخُلُ بِمَالِهِ ... عَلَى قَوْمِهِ يُسْتَعْنَى عَنْهُ وَيُتِمَمُ

Mal sahibi olan kişi mahyla cimrilik eder de kavmine bir şeyler vermezse

Ona gerek duyulmaz ve yerilen bir kişi olur.

Beyitin aynı şekilde İbn Kesîr öncesi tefsir kaynaklarında geçmiyor oluşu; şüirden faydalanırken müfessirin kendine özgü tasarruflarda bulunduğunu ve şüire vakıf olduğunu göstermektedir.

İbn Kesîr sıklıkla âyetlerden çıkarılacak ibret ve öğüt yönlerine temas ederek de tefsirde bulunmakta daha sonra ise ilgili manayı destekleyecek şekilde şüirlerden örnekler sunmaktadır. Buna dair bir misâl Hacc sûresinin 46. âyetinin¹⁰⁵ tefsirindedir. Âyette anlatılmak istenenin; peygamberleri

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîrî'l- Kur'âni'l- Azîm*, 3/588. Beyit için bk. Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebî Said Ömer b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996-2001), 37/256. Benzer örnekler için bk. 2/24, 5/584.

¹⁰³ el-İsrâ 17/29.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrî'l- Kur'âni'l- Azîm*, 4/127.

¹⁰⁵ أَقَلَّمْ يَسْبِرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ / “Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.”

yalanlayan ümmetlerin başlarına gelen cezaları görüp ibret almak olduğunu söyleyen müfessir, asıl körlüğün âyette geçtiği üzere gözün körlüğü değil basiretin körlüğü olduğunu söylemektedir. Bu anlamı güzelce yansıttığını düşündüğü şâir Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sâre el-Endelüsî eş-Şenterîni'nin (ö.517/1123)¹⁰⁶ aşağıdaki şiirini aktarır:¹⁰⁷

يَا مَنْ يُصِيحُ إِلَى دَاعِي الشَّقَاءِ وَقَدْ ... نَادَى بِهِ النَّاعِيَانِ الشَّيْبُ وَالْكِبَرُ
إِنْ كُنْتَ لَا تَسْمَعُ الذُّكْرَى فَيَمِثُ تُرَى ... فِي رَأْسِكَ الْوَاعِيَانِ السَّمْعُ وَالْبَصَرُ
لَيْسَ الْأَصَمُّ وَلَا الْأَعْمَى سِوَى رَجُلٍ ... لَمْ يَهْدِهِ الْهَادِيَانِ الْعَيْنُ وَالْأَنْزُ
لَا الدَّهْرُ يَبْقَى وَلَا الدُّنْيَا وَلَا الْفَلَكَ ... الْأَعْلَى وَلَا النَّيِّرَانِ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
لَيُرْحَلَنَّ عَنِ الدُّنْيَا وَإِنْ كَرِهَا ... فِرَاقَهَا الثَّوَابِيَانِ الْبَدْوُ وَالْحَضْرُ
Ey bedbahtlığın davetçisine kulak kabartan kişi
Ölümiünün yaklaştığını iki şey kendisine yüksek sesle haber veriyor:
Ağaran saçları ve ilerleyen ömür
Şâyet öğüt ve hatırlatmayı işitmiyorsan sence nedendir
Başındaki iki kavrayış aracı olan işitmek ve görmek
Sağır da, kör de ancak
İki yol gösterici olan gözün ve izin bidâyete iletmediği kimsedir
Ne zaman kalıcıdır, ne de dünya, ne de en yüksek felek
Ne de ıstık saçan güneşle ay
Ayrılmak hoşlarına gitmese dahi dünyadan göçüp gideceklerdir
Dünyada yer tutan göçebelerle, şehirlerde yaşayanlar.”

Yukarıda geçen şiirin de İbn Kesîr öncesi tefsir kaynaklarında yer almıyor oluşu; İbn Kesîr'in şiirden anlatıma zenginlik katmak için faydalanırken şiire olan vukûfiyetine de dayanarak kendine özgü tasarruflarda bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç

İbn Kesîr tefsirinin şiirle istîşâd yönünü örnekler üzerinden ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada tespit edilen ve değerlendirilen hususlar aşağıda ifade edilmiştir:

- 1- İbn Kesîr tefsiri; rivâyet-dirâyet tefsiri sınıflandırmasında rivâyet tefsiri olarak konumlandırılmış olmasına rağmen bu sınıflandırma açısından dirâyet unsuru olarak görülen şiirle istîşâd bakımından zengin bir içeriğe sahiptir.
- 2- İbn Kesîr tefsirinde dilsel alanda; lugat, sarf, nahiv, belâgat ilimlerinin âyetlerin tefsiriyle ilintili olduğu konuları açıklanırken şiirle istîşâda başvurulmuştur. Bu ilimler içerisinde

¹⁰⁶ İbn Kesîr künyesiyle verdiği bu şâirin vefat tarihini hicrî 517 olarak belirtmiştir.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/401. Benzer örnekler için bk. 4/293-294, 319.

özellikle lugavî alanda ve kelimelerin manaları açıklanırken şiirle istîşhâda yoğun şekilde müracaat edilmiştir. Sarfla ilintili olarak başvuru istîşhâd birkaç örnekle sınırlı kalmıştır. Câhiliye dönemi kültürüne dair bilgi verilirken de sıklıkla olmasa da şiirle istîşhâda bulunulmuştur. Tefsirde şâhid olarak kullanılan beyitlerin şairlerinin ismi ise bazen tasrih edilmezken kimi zaman isimleri zikredilmiştir.

- 3- Çalışmada yer verilen on dört adet şiirle istîşhâd örneği incelendiğinde bunlardan dokuz adedinde; Taberî ve İbn Kesîr'in, aynı âyetlerin tefsirinde aynı şevâhidi kullandıkları görülmüştür ki bu durum şiirle istîşhâd noktasında *Taberî tefsirinin İbn Kesîr tefsirine* kaynaklık ettiği düşüncesine sevk etmiştir. Bu dokuz örnek incelendiğinde ise beşinde İbn Kesîr'in, istîşhâdı, *Taberî tefsirinden* direk alıntılması bu düşüncüyü güçlendirmiştir. Bu durumla da ilintili olarak çalışmada yer alan örneklerin çoğunluğunda İbn Kesîr'in şiirle istîşhâd usûlünü kendi tercihlerine konu etmediği görülmüştür. İbn Kesîr'in biri lugatla diğerleri belâgatla ilgili olmak üzere sadece dört istîşhâd örneğinde kendi tasarruflarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum *İbn Kesîr tefsirinin* rivâyet tefsir geleneğine olan yakınlığıyla ilgilidir. *İbn Kesîr tefsirinin* şiirle istîşhâd noktasında; *Taberî tefsirini* kaynak olarak kullanması ve rivâyet yöntemini takip etmesi bu çalışmada esas alınan örneklerden hareketle yapılmış bir değerlendirmedir. Bu değerlendirmenin daha ileri düzeyde bir çalışmayla teyit edilmesi ve kesin sonuçlara ulaşılması gerekmektedir.
- 4- Çalışmada yer verilen istîşhâd örneklerinin çoğunluğunda müfessirin rivâyet yöntemini esas aldığı değerlendirmesinden hareketle de müfessirlerin şiirle istîşhâd usûlünü nasıl uyguladığına dair yapılacak mukayeseli çalışmaların faydalı olacağı düşüncesine varılmıştır. Bu çalışmaların; rivâyet-dirâyet tefsiri ayrımının metodolojik açıdan ve tarihsel gerçeklik üzerinden değerlendirilmesine imkân sağlayarak ayrımla ilgili güncel tartışmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.
- 5- Bu çalışmada ayrıca *İbn Kesîr tefsirinde*, Arap şiirinden sadece istîşhâd amacıyla faydalanılmadığı da tespit edilmiştir. Tefsirde anlatıma çeşitli açılardan zenginlik katma amacıyla da şiirden istifade edilmiştir. Tarihî konuları naklederken, tefsirde kullanılan bazı hadislerin manalarıyla örtüşen beyitleri zikrederken ve yine bazı tefsir biçimlerini içerik olarak destekleyen hadisleri zikrederken Arap şiiri kullanılmış böylece tefsir muhteva açısından daha zengin hale getirilmiştir. Bu durum; şiirin, *İbn Kesîr tefsirinde*, ilk dönem dilbilimsel tefsirlerde olduğu üzere sadece dilsel alanda değil daha farklı alan ve mevzularda da kullanıldığını ortaya koymaktadır.

- 6- İbn Kesîr'in, şiirden, istiîshâd amacının dışında; anlatıma zenginlik katmak için faydalandığını gösteren örneklerde; müfessirin tasarruflarının özgün olduğu yani dirâyetiyle ilgili olduğu görülmüştür. Zira müfessir âyeti tefsir biçimiyle şiirler arasında muhteva açısından benzerliği fark ederek bu şiirleri tefsirinde zikretmektedir. Bu aynı zamanda rivâyet tefsiri olarak adı geçen *İbn Kesîr tefsiri*nde şiirin kullanımı özelinde dirâyetin de olduğunu gösteren önemli bir tespittir.

Kaynakça

- Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşû el-Belhî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karaa. 2 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1411/1990.
- Arpa, Abdulmuttalip. “Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân Tefsiri”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (Haziran 2013), 91-119. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1768>.
- Bolelli, Nusreddin. *Belağat- Beyân, Meânî, Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. 3. Baskı. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sabîhü'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 cilt. Dâru Tavkî'n- Necât, 1422/2001.
- Cârim Ali-Emin Mustafa. *el-Belağatü'l-vâdîha*. Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1999.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. “şhd”. *es-Sıhâb tâcü'l-luga ve sıhâbi'l- Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim lil-Melâyîn, 2. Baskı, 1979.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çetin, Nihat. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973.
- Diyanet İşleri Başkanlığı*. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Durmuş, İsmail. “İstişhâd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. Tağlîb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/372-374. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî. *Mecâzju'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. 2 cilt. Kahire: Muhammed Sâmi Emin el-Hancî, 1374/1954.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemî. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1980-1983.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-ażîz*. thk. Abdüsselâm Abdüssâfi Muhammed. 6 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1422/2001.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hîbetullah. thk. *Târîhu medîneti Dimaşk*. Muhibbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Amrî. 80 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996-2001.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebevîyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî- Abdülhâfız Şelebî. 2 cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuh-sin et- Türkî. 21 cilt. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1. Baskı, 1997/1417.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *İbn Kesîr tefsiri*. çev. Savaş Kocabaş- M. Beşir Eryarsoy. 12 cilt. İstanbul: Karınca- Polen Yayınları, 2010-2012.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 2011.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. *eş-Şi'r ve's-su'arâ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2 cilt. Kahire: Daru'l-Mearif, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasebullah- Hâşim Muhammed eş-Şazelî. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdullah Muhammed. *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*. thk. Mahmûd Muham-med Şâkir. 2 cilt. Cidde: Dâru'l- Medenî, ts.
- Karagöz, Mustafa. *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Karataş, Ali. *Tefsir Geleneginde Rivâyet*. Diyarbakır: A grafik Yayınları, 2015.
- Kaya, Mehmet. "Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Şiirle İstîshâd". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/1 (2017), 9-42.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. 20 cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Fâdil*. thk. Abdülazîz el-Meymenî. Kahire: Dâru'l- Kütübi'l- Mısıryye, 2. Baskı,1995.
- Öğmüş, Harun. *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Câmiü'l-Beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. yy: Müssetü'r- Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Tarihü'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 cilt. Beyrut: Dâru't- Türâs, 2. Baskı, 1387/1967.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*. thk. Ali Dahrûc. 2 cilt. Beyrut: Mektebetü Lüb-nan, 1. Baskı, 1996.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Muhammed Fuad Abdülbâki- İbrâhim Atve İvaz. 5 cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1395/1975.
- Topuzoğlu, Tefvîk Rüştü. "Recez". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 13 cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1. Baskı, 1397/1977.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *Kitâbu Sibeveyhi*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Baskı, 1408/1988.
- Süyûtî, Celaleddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhîm. 4 cilt. Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*. 3 cilt. Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.